

Тетяна Цимбал

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ І ЩАСТЯ В ІСТОРИОСОФСЬКОМУ “КОНКОРДИЗМІ” В. ВИННИЧЕНКА

Минає ХХ століття – століття, яке повністю змінило уявлення людини про світ і своє місце в ньому. В цей час з усією гостротою постає проблема девальвації окремих моральних цінностей та духовності. Тобто, людина часто піддає сумніву вікові гуманістичні ідеали та не завжди усвідомлює своє тяжіння до модерних.

Тим не менше, навіть в цих обставинах людина не може позбавитись від необхідності самоусвідомлення шляху до щастя,

---

Криворізький державний педагогічний університет

до гармонійного життя, усвідомлення власної причетності до відповідальності за збереження буття. Як каже К.-О.Апель, "відповідальність сьогодні – це принцип збереження та самообмеження і, водночас, принцип визволення та здійснення гуманності" [1, 46], потребу в яких так гостро відчувають наше суспільство і людина

Саме цими обставинами зумовлені доречність та актуальність звернення до спадку Володимира Кириловича Винниченка, що присвятив своє творче життя роздумам про відповідальність та щастя, з якими пов'язані визнання суверенітету України, зростання національної самосвідомості українського народу, сучасний етап розбудови державності в Україні, відродження і розвиток національної культури. До речі, саме в 2000 році В.Винниченку виповниться 120 роковина з дня народження.

Постать В. Винниченка як суперечливої творчої особистості завжди викликала інтерес до себе, але його етико - філософські та історіософські шукання і до цього часу лишаються недостатньо дослідженими. Так, відомо, що з ранніх років, на які припадає пік творчості Володимира Винниченка, він звертається до філософського осмислення людини, до етики, філософії політики, проблем миру, злагоди, щастя та відповідальності людини і влади.

В наш час поняття відповідальності осмислюється всім спектром філософської антропології, націленої на пошук основ людських взаємин, що є одним з найактуальніших аспектів суспільного життя. До антропологічно - комунікативного повороту в філософії, репрезентованого іменами Ю.Хабермаса, К.-О.Апеля, В.Кульмана та Д.Бюглера, певний стосунок має і філософія В.Винниченка, мета якого полягала в обґрунтуванні досягнення соціальної злагоди, узгодженості в суспільстві.

Одна з ключових засадничих проблем комунікативної філософії є етика відповідальності, яка пов'язує свободу людини та соціальний лад в одне ціле. Здатність людини ставити питання собі та іншим і самому давати відповіді на ці питання і є свідомством присутності відповідальності.

Поняття свободи і відповідальності, підкреслює М Рідель, є головними, взаємно пов'язаними категоріями етики

відповідальності: саме відповідальність встановлює межі свободи, а з іншого боку "дійсність відповідальності ґрунтується на можливій для людини свободі" [2, 82].

Тим не менше, етика відповідальності не є прерогативою сучасної філософії. Вона продовжує давню філософську традицію дослідження цієї проблеми, намагаючись остаточно обґрунтувати ті принципові положення, які до цього часу є суперечливими, особливо ті, що стосуються відповідальності за свої дії як окремих так і колективних суб'єктів і спільнот, народів, етносів, країн, суспільства, як інтерсуб'єктивного виміру людського буття.

Зв'язок відповідальності і щастя був завжди актуальною проблемою для філософії, на протязі всього її розвитку від античності до сьогодення. Так, Арістотель репрезентує раціоналістичний погляд на цю проблему, пов'язуючи її лише з відповідальністю в мисленні та пізнанні, від якої в свою чергу знаходяться в залежності моральна відповідальність. Ланцюжок "щастя - мудрість" можна продовжити таким міркуванням: за межами відповідальності мудрість, на нашу думку, не можлива.

Фома Аквінський вважав за щастя споглядання Блаженного видіння, а відповідальність розумів як особисту відповідальність людини за духовне сходження до Бога, тобто, як відповідальність перед Богом. Ісремія Бентам репрезентує утилітаристський погляд на відповідальність та щастя, визначаючи щастя за допомогою підрахунку і порівняння кількості насолод і страждань в житті людини.

З етикою відповідальності пов'язаний і сформульований І.Кантом моральний закон (знаменитий категоричний імператив), що проголошує моральну максиму як 'вселюдський закон, недотримання якого породжує безвідповідальність та власну причетність до втрати свободи.

В марксизмі – відповідальність співвідноситься з вільним розвитком людських індивідів як умови розвитку всіх, та розвитком всіх як умови розвитку індивідів.

Проблеми відповідальності та щастя людини і суспільства є актуальними на протязі всього духовного та культурного розвитку України і розглядаються ще з часів становлення української

філософської думки у межах культури Київської Русі, коли відбуваються зміни у самосвідомості людей, що вважають себе господарями природи, комунікативною ланкою між Світом та Богом. Індивідуальне начало ще підпорядковане колективу, злите з ним, але при розгляді співвідношення людини і Бога у "Повчанні" Володимира Мономаха наголошується на принципі особистої відповідальності кожного за свої вчинки

Пізніше, на межі XV та XVI століть, в час першого духовного відродження в Україні, засновники українського гуманізму з гуртка київських книжників - перекладачів визнавали прерогативу людського виміру історії і вважали, що людина, як активна творча індивідуальність, не є іграшкою Божого провидіння, а несе особисту відповідальність за своє щастя, за власне життя. Іван Вишенський, представник українських полемістів початку XVII століття, найважливішою характеристикою людини вважає її "самовластє", тобто свободу волі у виборі життєвого шляху, що передбачає й відповідальність за цей вибір.

Розробка проблеми особистої відповідальності продовжується за доби українського бароко у Києво – Могилянській Академії. Особливої значущості для могилянців набуває осмислення проблем громадського обов'язку і патріотизму.

В українській філософії слід окремо виділити вчення про зв'язок відповідальності та щастя Григорія Сковороди, що стало підсумком його філософських та життєвих міркувань. Він розуміє щастя як душевний спокій та відповідальність за буття світу, як "Веселість" та "здоров'я гармонійної душі". Сковорода наполягав, що щасливою може бути кожна людина, бо щастя не залежить від зовнішніх факторів, а полягає в досягненні душевного миру, за який відповідає сама людина, що намагається сягнути рівня Бога. Заодно з вченням Сковороди, щастя знаменує "друге народження", "преображення", досягнення, сенсу життя.

Шлях до щастя Сковорода пов'язував в першу чергу з відповідальною пізнавальною діяльністю людей, результатом якої є не сама по собі істина, а життя в істині.

Філософ підкреслював, що людина повинна визначитися, в чому для неї полягає "самая нужнейшая надобность и что такое

есть предел, черта и край всех желаний и намерений, дабы все свои дела приводит к сему главнейшему и надежнейшему пункту" [3, 223].

Тобто, вище блаженство, щастя приносить людині відповідальна праця, праця за покликанням, "сродна праця" Потрібно лише за допомогою самопізнання – універсального способу перебудови світу, пізнати в собі "справжню людину" та знайти своє покликання, щастя у "сродній праці".

Осмилення проблеми відповідальності та щастя, відповідальності української інтелігенції за долю народу стає чи не найголовнішим в процесі духовного відродження в Україні також і в другій половині XIX століття. Бо, як зауважує Т. Зіньківській, інтелігенція "має найбільшу вагу в історії народу, вона перед веде і може завести свій народ у вовківню, у вир, в провалле і занастити його" [4, 191].

Такої ж думки дотримується і І.Франко, який вбачає покликання інтелігенції у перетворенні етнічної маси у творчу, активну, самосвідому українську націю, вважає саме інтелігенцію відповідальною за долю народу.

Про чесного українського інтелігента, який не може не відчувати болючого докору совісті та тягара відповідальності за долю своєї землі і народу, пише і І.Лисяк – Рудницький [5, 377].

"Дух відповідальності" в житті українства постає найголоснішим питанням та проблемою і в XX столітті, як відповідальності, перш за все, за дії людей в національних та інтернаціональних межах. Ця проблема займає провідне місце у роздумах багатьох мислителів та громадських діячів, серед яких ми зустрічаємо і ім'я та думки Володимира Винниченка.

Внесок В.Винниченка в осмилення проблеми відповідальності пов'язаний із з'ясуванням змісту категорії "відповідальність" та її зв'язком з цілою низкою інших категорій: свободи, гармонії, щастя, збагачення її соціальним змістом, значущістю соціальної визначеності людини, що вигідно відрізняє устремління його історичної антропології та екзистенціалізму від європейського, в якому екзистенціальні свобода і відповідальність – випуклі, а соціальність – розмита.

“Людина... відповідальна за світ та за саму себе, за свій спосіб буття”, - пише Сартр [6, 300] Саме в цій площині знаходяться, - за Сартром, - і свобода і чесність людського індивіда з собою.

В.Винниченко ж, навпаки, користується екзистенціальною дихотомією “я – ти” для того, щоб зрозуміти прояви “інстинктів громадськості” до взаємної узгодженості та злагоди на засадах екзистенціального принципу “чесності з собою”, сягаючи, тим самим, думки про етику і колективної відповідальності, яка б означала те, що людина може і робить з часом в який вона живе Але, на жаль, така логіка В.Винниченка не рідко межує з еkleктичністю та непослідовністю, які, можна припустити, базуються на відсутності світоглядної, філософської та практичної ідентичності.

Проблема етики відповідальності привертала увагу багатьох мислителів початку ХХ століття. Так, Макс Вебер наголошував, що відповідальність повинна бути зіркою, яка вказує життєвий шлях людям. За Вебером, відповідальність слід розглядати в межах двох протилежних типів етики, зумовлених протилежністю моралі та політики. Людина, яка дотримується принципів етики відповідальності, намагається передбачити реальні наслідки своїх дій, тобто, орієнтується на дії політичні, які мають шанси здійснитися в конкретній ситуації.

Таку людину М.Вебер відносить до типу “відповідальних етиків”. Протилежний тип – це тип “переконаного етика”, який керується абсолютними переконаннями, добрими намірами, в ім’я яких він здатен боротися, заперечуючи реальність, не зважаючи на практичний результат. До такого раціонально – формального типу етика, певним чином, може бути віднесений і сам В.Винниченко і його етика відповідальності та принцип “чесності з собою”. Так, В.Винниченко був “чесним з собою”, він хотів революційних змін в ім’я того, щоб здійснилась справедливість, чиста, сама по собі.

Але ж, чистота намірів не може важити більше, ніж результати адаптації людини до життя.

Відповідальність не може існувати лише як етична категорія обов’язку та справедливості, вона є більш складним феноменом і пов’язана з цілепокладанням, мотивацією та цілістю людської

суб'єктивності, включає вольові та емоційні її компоненти. Саме суб'єктивно - екзистенціальні виміри відповідальності надають цінність вчинку людини, пов'язують людину зі світом, з іншими людьми, дають змогу оцінити своє життя.

Поняття відповідальності нерозривно пов'язане не тільки зі свободою індивіда і людства, а й і з поняттям щастя, бо тільки відповідальна, а значить вільна людина – це щаслива людина.

У своїх роздумах про зв'язок відповідальності і щастя В.Винниченко виходить з того, що людство прагне жити щасливо, тому й головне завдання філософування – осмислення шляхів до людського щастя. Винниченко намагається зв'язати поняття щастя одночасно з чимось тривким і чимось незмінним. Він не хоче пов'язувати його з моральними вартостями, бо впевнений, що немає загальнолюдських цінностей, цінностей на всі часи, для всіх народів. Те, що для однієї людини – щастя та відповідальність, для іншої не має великого значення. Те, що було добром, через деякий час може перетворитися на зло. Тобто, на його думку не має сенсу шукати абсолютні поняття “щастя” і “відповідальності” у дієвості відносних цінностей.

На думку Винниченка, більш постійним для життя людини є закон погодженого взаємовідношення елементів буття. Можна мати здоров'я, славу, багатство, кохання, але, коли вони не узгоджені між собою, то людина щастя не сягає.

Таким чином, для досягнення щастя потрібна відповідальність людини за постійну дотриманість рівноваги, узгодження між різними цінностями, “конкордизм” (від лат. *concordia* – погодження, згода, консенсус), а не просте задоволення якоїсь певної, або кількох потреб.

Іншими словами, які зміни не відбувались би в цінностях (фізичних, матеріальних чи духовних), конкордичне взаємовідношення між цими цінностями залишається постійним. Ця дійова рівновага цінностей, їх узгодженість, за Винниченком, передбачає узгодженість і з зовнішніми (соціальними) діями, що в решті решт і буде виразом людської соборної зрівноваженості потреб та інтересів, наближенням до щастя.

В зв'язку з цим доречно пригадати, що і за Г.Сковородою,

головне питання практичної етики – це вирішення проблеми досягнення незалежності та душевного спокою у постійній відповідальності людини за буття світу. За думкою філософа, та людина, яка сягає душевної рівноваги, оволоділа мистецтвом життя, яке поза відповідальністю перед світом і собою не можливе, є щаслива людина.

Так і Винниченко впевнений, що дійова рівновага цінностей внутрішнього духовного світу людини, та занепокоєння щодо урівноваження його з існуючим світом є запорукою щастя, сталості, стійкості і, одночасно, розвитку та перманентності в бутті людини та світу. Досягається ця рівновага дієвістю моралі, що спирається на добрі наміри, добру волю та знання законів природи, суспільства і людини, як протиставленістю аморалізму та безвідповідальності.

Не прийнятними вважає Винниченко примус, зовнішній тиск на людину. Конкордистська мораль, міркує Винниченко, надає лише “поради – правила”, заперечуючи накази, вважає головними власні бажання людини, відповідальність дії її власній совісті.

Розробляючи мораль конкордизму, – підкреслює В Горський, - В.Винниченко створює таку систему правил, за допомогою яких можна сягнути духовної рівноваги (“відповідальність – безвідповідальність”) і щастя:

1. “В усіх галузях життя твого звільняйся від гіпнозу релігії і будь просто часткою природи”.

2. “Будь погоджений з іншими, не шкідливими тобі живими істотами на землі...”

3. “Не гордуйся нічим, непригамним природі людини”.

4. “Будь суцільним” – тобто чини таке, щоб кожна твоя дія була результатом погодження твоїх головних сил (розум, почуття, воля).

5. “Будь чесним з собою”. Цій максимі В.Винниченко надавав особливої ваги впродовж всього життя. Слідування їй передбачає виконання таких настанов: “Виводь на поверхню свідомості кожну підсвідому думку твою, кожне приховане почуття, не старайся з легкодухості, чи надмірного егоїзму, чи з страху загубити свої звички та втіхи лукавити з собою, не бійся бути правдивим і

сміливим насамперед сам перед собою”.

6. “Будь погодженим у своїм ділі”.

7. “Будь послідовним до кінця”.

8. “Не силкуйся любити ближніх без власної оцінки і не претендуй на їхню любов, не будучи цінним для них”.

9. “Завжди пам’ятай, що всі люди і ти сам хворі на страшну хворобу “дизконкордизму” (від лат. *disconcordia*- розлад). “Борись із нею не догмою, не ненавистю, не карою, а розумінням, жалістю, поміччю”.

10. “Живи тільки з своєї власної праці”.

11. “Кохайся з ким любо кохатися, але родину твори тільки з тою людиною, яку ти всією душею і всім тілом твоїм хотів би мати за матір (чи батька) дітей твоїх”.

12. “Не пануй і не підлягай пануванню”.

13. “Будь ні над колективом, ні під ним, ні поза ним, а тільки активною, відданою клітиною його. І тоді навіть страждання за нього буде тобі за вищу радість” [4, 248].

Отже, аналіз окремих положень конкордистської етики Винниченка свідчить про те, що він намагається поєднати особистісну етику відповідальності з колективною, соціальною, громадською. Він розуміє, що форма колективного існування набирає значної ваги, тому особисте життя ставиться ним у певну залежність від діяльності у загал. Можна припустити, що своєю системою конкордизму Винниченко намагається закликати людину до усвідомлення сенсу власного життя та особистісної відповідальності за нього і світ, до поєднання власних потреб з потребами інших.

Філософ вважає, що встановленню дієвої рівноваги, як запоруки щасливого життя, перешкоджає, перш за все, соціальна та економічна нерівність, пануюча в людському суспільстві. Він не приймає ні капіталізм з нерівністю, заснованою на приватній власності, ні радянський соціалізм, який є заміною приватного капіталізму державним. Натомість Винниченко під загалом як соціальністю розуміє “колектократію” – “світ без наймитів”, вбачаючи спосіб досягнення рівноваги людини з ближніми, з навколишнім світом саме в реальній власності колективів.

Звичайно, філософські роздуми В.Винниченка, де в чому, еkleктичні та утопічні, але їх гуманістичний потенціал заслуговує на увагу з боку дослідників, бо може стати, певною мірою, "культурним джерелом і коренем національного відродження" [7,101] та відродженням традицій і специфіки українського філософування.

Література

1. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – Київ: Либідь, 1996.
2. Рідель М. Свобода і відповідальність // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – Київ: Либідь, 1996.
3. Сковорода Г. Твори – В 2-х т. – М., 1973. – Т. 1.
4. Горський В.С. Історія української філософії. – Київ, 1997.
5. Лисяк – Рудницький І. Історичні есе. – В 2-х т. – Том 2. – К: Основи, 1994.
6. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Западная философия XX века – М, 1998.
7. Винниченко В. Відродження нації. – Київ, 1990.
8. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.